

MAMADOU DIABATE: KENEYA (JÓLÉT)

Mamadou Diabate „Sababu man dogo¹“ című CD-jének három virtuóz Szambla darabja nem csak Afrika xilofonzenéjének ismerőit, hanem a Jazz- és Blues-szakértőket is meglepte. Mamadou Diabate ezzel az új CD-vel kíván mélyebb betekintést nyújtani népének kultúrájába. A modern digitális hangrögzítési technika felhasználásával ismét egyedül játssza az összes szólamot. Egy élő koncerthez viszont hét Szambla zenészre volna szükség: három a xilofonhoz, kettő a beszélő dobokhoz, egy a „pi“ nevű Szambla dobgyűtteshez és egy az énekszólamhoz.

A Szamblák (vagy Szemblák) Burkina Fasóban, Bobo Dioulassótól kb. 50 km-rel nyugatra, a Mandé és a Gur kultúrák határvidékén élnek. Ez a terület egy igazi színpompás mozaikot képez sok apró, alig ismert kultúrájú népevel (Szambla, Tusia, Sya, Semu, Tyefu, stb.), amelyek ősi kultúrájukat mindmáig megőrizték. A Szamblák köles, kukorica, földimogyoró és gyapot termesztéséből élnek. Az éghajlat rendkívül száraz és forró, az esősévszak rövid, a talaj kemény, mint a beton és köves. Járművel járható utak, elektromosság nincs. Mezőgazdasági gépeket nem lehet bevetni. A termés ennek következtében csekély, az emberek nagyon szegények.

Ami viszont a zenét illeti, a Szamblák hihetetlenül gazdagok. Minden falunak, minden jelentős családnak és személynek, minden foglalkozásnak van egy saját zenedarabja – úgymond címere. Minden jelentős eseményhez zenét komponálnak, minden közösségi munkát zenekísérettel végeznek. A Sababu-CDn három szép példa hallható: „*Tanfogobo*“ a Takon falu (ma Kongolikán) címere, „*Numudara*“-t 1897-ben Samory Toure megfutamítása alkalmával komponálta Mamadou egyik öse, „*Fonban so*“ a kölescséplés zenéje. Ez a hagyomány még mindig él. Az 1980-as években nagyon népszerű „*Marijata*“-t Mamadou apja, Penegue Diabate szerezte Thomas Sankara dicsőítésére. Az ő xilofonjátéka egyébként több mint 10 éven keresztül a Burkina Faso rádiójának szignálja volt. Az ezen a CDn hallható „*Dyunune ngunume-t*“ és „*Bana jugu-t*“ Mamadou egyik testvére, Szadama Diabate szerezte.

Ami a hallgatónak rögtön feltűnik, az a gazdagon díszített, virtuóz, szinte beszélő xilofon szóló. Valóban, amit a kívülálló zenének vél, és borzasztóan szépnek ítél, az **maga a Szambla nyelv zenébe öntve**, amelyet a gyerekek a beszélt nyelvvel együtt tanulnak meg. A fiúk aktívan, a lányok passzívan. Ezen a (zenei) nyelven mindent ki lehet fejezni, ami szóban lehetséges. Tudomásom szerint a világ egyetlen másik xilofonkultúrájában - Kambodzsa, Indonézia, Mozambik, Uganda, hogy csak a legjelentősebbeket említsem – sem beszélnek a xilofonon. Csak néhány „elvarázolt” nyugatafrikai Gur kultúrában.

Érdekes a hangsor, amely Jazz-szakértőket a blues pentatóniára emlékezteti, zongorán pedig megközelítőleg az A, G, E, Esz, C hangokkal játszható le. Megközelítőleg, mert az európai diatonikus skálához semmi köze sincs, a C alaphang feletti felhangok egy szeletét tartalmazza. Ugyanezt a zenei stílust dokumentálta Gerhard Kubik az 1960-as években 2000 km-rel keletre, Közép-Kamerunban a Tikár népnél². A két nép közti nagy távolság és a világtól való elzártságuk azt sugallja, hogy ez a Blues-szerző hangsor és stílus nagyon régóta használatos Afrikában. Még érdekesebb, hogy a Szamblák zenéje – a 12ütemes struktúrától eltekintve, amely kétségkívül amerikai eredetű – a blues összes jellemző tulajdonságával³ rendelkezik. Viszont a zenedarabok kora illetve azoknak a mindennapi élettel való szoros kapcsolata az amerikai visszahatást teljesen kizárja.

A kompozícióstechnika a Chaconne-ra ill. a Passacaglia-ra emlékeztet (variációk egy állandóan ismétlődő Basso ostinato fölött), amely Európában a 17. - 18. században, Frescobaldi, Buxtehude, Couperin, Händel és Bach zenéjében élte fénykorát. Ez az egyedülálló variációstechnika máshol is fellelhető Afrikában: Hugh Tracey az 1940-es években Mozambikban, a Csofiknál dokumentálta⁴, én pedig először az 1990-es évek elején Észak-Gánában, a Dagbon (Dagomba) népnél találkoztam vele. Afrikában két vagy több osztinátót játszanak egyszerre. Érdekes, hogy a hallgató nem képes a tulajdonképpeni osztinátókat meghallani. Helyettük - az „interlocking technika” által félrevezetve (a motívumok fogaskerékszerűen egymásba vannak kapcsolva és nincs közös beat-jük) –különböző, látszólag egymástól független motívumokat vél kihallani: az úgynevezett „inherent pattern⁵”-eket, **amelyeket valójában senki sem játszik, de amelyek léteznek, s a komponistának az a szándéka, hogy a hallgatók meghallják őket.** Ezen a CD-n a „*Ji te so*” és a „*San tsyobe din*” illusztrálják ezt a technikát.

¹ Megjelent 2001-ben a bécsi Extraplatte kiadónál. Katalógusszám: Ex 470-2, ISBN 3-221-14702-3.

² Gerhard Kubik: Africa and the Blues. University Press of Mississippi, 1999 (N° 27 a kisérő CDn)

³ Lásd Gerhard Kubik: Africa and the Blues. University Press of Mississippi, Jackson, 1999 (82-95) és Paul Oliver: Savannah Syncopators. Stein and Day, New York, 1970.

⁴ Hugh Tracey: Chopi Musicians. Their Music, Poetry and Instruments. Oxford University Press, 1948

⁵ Lásd Gerhard Kubik: Musikgeschichte in Bildern – Ostafrika. VEB Deutscher Verlag für Musik, Leipzig, 1982 (20f) vagy Gerhard Kubik: Theory of African Music. Noetzel Verlag, Wilhemshaven, 1994 (Band 1: 58-73)

A Szambla xilofonnak, amelyet „Ba”-nak hívnak, két fajtája van: a kicsi, hordozható 19 léces, amelyet egy zenész játszik valamely munkához, valamint a 23 léces nagy, amelyet három zenész szólaltat meg ünnepi alkalmakkor. A rangidős zenész „*Ba-tsin-gyera-bre*” játssza a virtuóz szólót a magas regiszterben. Ő a „szónok”, ő társalog a közönséggel. Tőle balra játszik a „*Ba-anya-bre*”, aki a szólót kommentálja és egyidejűleg a második kísérő szólómot egészíti ki. Az ő szólóma sokkal nehezebb, mint a másik kettőé. A szellemek zenéjében (pl. „*Ji te so*”, „*San tsyobe din*”) övé a főszerep. Velük szemben játssza illetve mondja a „*Ba-le-kpan*” az alapvető osztinátót – egy szót, egy nevet, egy kifejezést vagy egy teljes mondatot – éspedig állandó sebességgel, hogy a szabadon szárnyaló szólistának, a táncosoknak ill. munkásoknak a ritmust adja. Egy darabhoz több különböző nehézségű kíséret is tartozik, amelyek közül az alkalomnak és a zenészek tudásának megfelelően választanak.

1 Keneya (Jólét)

Ezt a zenét valamikor réges régen egy Torosszói földműves tiszteletére komponálták, aki szerényen élő, keményen dolgozó ember volt. Tisztelte a szellemeket, segített ahol és amikor csak tudott. Soha senkit nem engedett el üres kézzel. Dolgos, csinos asszonyai, aranyos gyermekei voltak. Ő volt a férfiak példaképe, az asszonyok vágyálma a faluban. Annak ellenére, hogy tehetős volt, nem voltak ellenségei. Manapság a legeredményesebb földműveseket tisztelik meg ezzel a zenével.

2 Gbene gosara so (Gbene falufőnökének dala)

Azt a zenét Gbene falu legeslegelső falufőnökének tiszteletére komponálták, akit a falubeliek érdemei miatt választottak meg (A falut ma Bouendénak hívják). A xilofon elmondja, hogy a falubeliek elégedettek voltak vele, s meg voltak győződve, hogy senki más nem tudná az ügyeket úgy intézni, mint ő. Azóta Gbene minden falufőnöke igyekszik, hogy méltó legyen erre a dalra.

Mindig ezzel a zenével kezdődnek az ünnepek a faluban. Ez ugyanis a falu címere. A zene ma már nem hallható csodálatosan szép énekszólóma - „*Tan fogo bo*” és „*Togonbo don*” mellett – Mamadou nagyanyjának, a legendás hírű Tene Traorénak volt kedvenc száma, aki ezévből töltötte be 85-ik életévét. „*Senki, soha nem fogja tudni úgy előadni, mint ő.*” – mondja Mamadou.

3 Brum bo san (A védőszellem dala)

A Szamblák meglehetősen szövevényes hitvilágában a Teremtőn kívül számtalan jóindulatú szellem létezik, akik bizonyos tevékenységért, illetve egy személyért, egy családért vagy egy egész faluért felelősek. Álmokban, víziókban jelentkeznek és gondját viselik a védenceiknek, akik ezt a törődést áldozatokkal hálálják meg. Ezen túlmenően még sok kiszámíthatatlan, szeszélyes szellem is létezik, akik ahol csak tudnak, ártanak az embereknek⁶.

Ezt a zenét egy meglehetősen esemény alkalmával komponálták: Az első Bobo-ember, aki a Szambláknál járt, nagyon el volt ragadtatva azok hitétől, s kért egy védőszellemet. Amint viszont hazaérve megidézte a szellemet, s az megjelent, rémületében futásnak eredt. A Szamblák meg voltak döbbenve: „*Az ember fél a saját védőszellemétől!*”

4 Tsye don so (A kovácmester dala)

A kovács az egyik legfontosabb személy a Szambla közösségben. Csak ő tud vasércet kifejteni és szerszámot készíteni. Csak az általa készített, mágikus erővel felruházott szerszámokkal lehet a földet eredményesen megművelni. Az ő feladatai közé tartozik a varázsgyűrűk készítése is, amelyek a gonosz hatalmakat elhárítják.

Amikor a legelső kovács meghalt, a Szamblák kétségbe voltak esve, nem tudták ki fogja ezeket a feladatokat ellátni. De megkönnyebbülésükre kiderült, hogy a kovács előrelátó volt, s minden fiát megtanította a mesterségre. Azóta is apáról fiúra száll a kovácmesterség. Ezt a dalt, amely a Szamblák kétségbeesését is kifejezi, az akkor regős szerezte, s ma a falukovács dicséretére szólaltatják meg. Igazából a kovács fiait éltetik, hogy szorgalmasan tanulják a mesterséget. Ezt a zenét játsszák akkor is, amikor a faluközösség a kovács vezetésével ünnepélyesen felkerelkedik, hogy vasércet fejtsen ki.

⁶ Lásd Klaus E. Müller und Ute Ritz Müller: Soul of Africa. Magie eines Kontinents. Könnemann Verlag, 1999 (92-96, 122-125)

5 Ji te so (A jó szellemek dala)

Azt mondják, hogy a szellemek komoly bajt okozhatnak, ha nem megfelelően bánnak velük. Jó bánásmód esetén viszont segítőkészek. Ezért a falufőnök, vagy más módosabb személy időnként áldozatot mutat be tiszteletükre. Az áldozati állatok húsát aztán az áldozatot hozó személy rokonai és barátai ünnepélyesen elfogyasztják

Ezzel a zenével idézik meg a szellemeket, ha valaki, egy család, vagy a közösség bajban van. A szellem tanácsát, válaszát egy erre alkalmas személy, a médium közvetíti, aki a szellem megjelenésekor transzba esik.

6 Dyunune ngunume (Szédülés)

Mielőtt egy Szambla legény megnősülhet, bizonyítania kell, hogy képes lesz eltartani jövődő családját. Enélkül semmi esélye sincs, hogy elvegye szíve választottját. Ezért a legények munkaversenyre hívják ki egymást. Az egész napos versenyeken, amelyeket ezzel zenével kísérek, a legények olyannyira belehajszolják magukat a munkába, hogy sokan elszédülnek és összeesnek. Este aztán jönnek a lányok, hogy megszemléljék a teljesítményt. Egy fehér kendővel azt is megnézik, hogy a versenyben maradt legények kellőképpen piszkosak és izzadtak lettek-e a munka során... Ezzel a zenével jelzik a zenészek hogy enni kérnek, amikor már majd összeesnek az éhségtől, mert bármilyen hosszú is az ünnepség, rendszeresen szünet nélkül játszanak.

7 Sambaa (Veszélyes folyó)

Volt egyszer egy Szambla, akivel egyszerűen nem lehetett kijönni. Nem hallgatott senkire, nem tisztelt senkit sem, ok nélkül belekötött mindenkibe, s még a köztisztületben álló regőt is elkergette, akinek pedig egyik feladata a békítgetés volt. Hacsak meghallotta, vagy hallani vélte, hogy az emberek róla beszélnek, határtalan dühbe gurult, s nekiment az illetőknek. Ezt a dalt komponálta a regős, hogy figyelmeztesse az embereket, ha megjelent. S hogy megtévessze az illetőt – aki szintén értette a xilofon nyelvet, mivel Szambla volt – igazi neve helyett mindig „veszélyes folyót” mondott illetve játszott a xilofonon. Ezért nem is tudjuk ma már, hogy mi is volt az igazi neve a falu rémének.

8 Sanne sebe bane ao me kan (Minden a Teremtő kezében van)

Ezzel a zenedarabbal figyelmeztet a regős, hogy a sorsot nem lehet pénzzel megvásárolni. Egyedül a Teremtő dönti el, ki lesz gazdag, ki marad szegény. Ezt a zenedarabot egy Szambla komponálta, akit senki sem ismert, amíg szegény volt, de mikor kemény munka árán jómódú lett, hirtelen számtalan barátja, rokona és ismerőse támadt, akik mind azt állították, hogy mindig is mellette álltak.

9 Togonbo don (Dicső fiú)

Ezt a zenedarabot Takon falu második főnökének tiszteletére szerezték, akinek hírneve még legendás hírű apját is túlszárnyalta. A falut ma Kongolikánnal hívják, az apa dala, a „*Tanfogo bo*” a Szababu CD-men hallható.

10 Mi ka i si te (Együtt megyünk)

Valamikor réges-régen a Szamblák alig ismerték a külvilágot. Így nagyon kíváncsiak lettek, amikor az első mendemondák bizonyos városi népekről és azok furcsa szokásairól elérték őket. Az első Szamblát, aki vette a bátorságot, hogy utánajárjon, Fyenyimanke-nek hívták. Amikor hosszú idő elteltével ismét előkerült, a Szamblák meghökkenetek. Patyolattiszta volt, nem volt izzadságszaga a nehéz testi mjunkától, és ruhát viselt! (A Szamblák abban az időben csak egy szál ágyékkötőt hordtak.) Csomó minden, soha nem látott dolog volt a birtokában és hihetetlen történeteket mesélt a városi népekről. A lányok mind oda voltak a gyönyörtől, s elkezdtek körülötte énekelni és táncolni. Mindegyik vele akart menni a városba. Ezt a dalt szerezték a lányok Fyenyimanke tiszteletére.

11 Nogo so (Férfiváavatás)

A legfontosabb esemény a Szambla fiúk életében a felnőttéavatás. Amikor elérik a 15-17 életévet, egy fél éves kiképzést kapnak a felnőtt férfiakra teendőiben. A harcászati kiképzésen túlmenően, amelyet egy sor táncos és zenés ceremónia kísér, megtanulják a Szamblák hagyományát és történelmét is. Mindez egy ősrégi titkos nyelven történik, amelyet a legényeknek legelőször is meg kell tanulniuk. Ezt a zenét, amely szintén ezt a titkos nyelvet beszéli, a kiképzés ünnepélyes megnyitóján játsszák.

12 Bana jugu (Súlyos kór)

Ezzel a zenével intik a rosszindulatú embereket, hogy gonoszáguk nem marad megtorlatlan. A rosszindulat ugyanis nem egy veleszületett betegség, amelyet együttérzéssel és segítőkészséggel kell gyógyítani, hanem egy gonosz és ragályos kór, amely úgy keletkezik, hogy valaki másokat okol saját hibáiért.

13 San Tsyobe din (A Tsyobék is a Teremtőtől származnak)

Az időben elkezdődő esős évszak létfontosságú a Szamblák számára. Ha későn jön, veszélyben az (évi egyszeri) aratás. Ezért április végén megkezdik az áldozati szertartásokat az időben bekövetkező és bőséges esőért. Tyúkokat, birkákat, kecskéket áldoznak, s ezek vérével széthintik a földeken. Korábban embereket áldoztak. Akkoriban, ha ez a zene megszólalt, az emberek szétszaladtak, hogy elrejtőzzenek a tsyobék elől, akiknek a feladata a feláldozandó személyek kiválasztása volt. Ugyanakkor mélyen meg voltak győződve az emberáldozatok elengedhetetlen szükségességéről. Ezt fejezi ki a dal címe is: A tsyobékat is Isten teremtette.

Én egy pusztítóan forró májusi délután hallottam először ezt a zenét. A felhőtlen ég már hetek óta ólomszürke volt, a levegő perzselt, a táj feketére volt égve. Az emberek el voltak keseredve. Egyszer csak odajött hozzánk valaki a szomszédságból, s azt mondta: „Eljött az idő”. Erre Szadama Diabate és testvérei Szibiri és Mamadou elvették a nagy xilofont és belekezdtek ebbe a darabba. Csak játszottak és játszottak, nem négy percig, mint ezen a CDn, hanem sokkal tovább és szünet nélkül, egyre fokozódó erővel, míg az ég kékesfeketére változott. Aztán elkezdett cseperegni. Eleinte nagyon bizonytalanul, de aztán az egész fokozatosan egy hatalmas, égzengéssel és villámlással kísért özvívízszerű zuhatagba ment át. Egy jó óra múlva ismét kivilágosodott, s ahogy a nap is előbújít, egy hihetelen szín pompás szivárvány jelent meg. Minden, a levegő, a fák a tetők csak úgy szikráztak az esőcseppektől. Mindenütt állt a víz, a Szamblák megkönnyebbültek. Egy idő múlva azán az eső elállt, s mintegy varázsütésre eltűnt a szivárvány is. A táj belesüllyedt az alkonyatba. Akkoriban sejtelmem sem volt, hogy a zenének és az esőnek bármi köze is lett volna egymáshoz. Csak évekkel később tudtam meg, ki is volt az a szomszéd valójában és milyen zenét is hallottam...